

A HUMANIZMUS VÉGLEGES HELYE IRODALMUNKBAN.

Irta: *Brisits Frigyes.*

HORVÁTH JÁNOS a magyar irodalomtudománynak európai szabású alapvetője. Minden munkája önálló szinthezis, új utakon járó irodalomismeretmód és eredményközlés. Ritkán fellelhető képessége van ahhoz, hogy sokoldalú tehetsége fölé emelkedve, harmonikus egységbe mélyítse el amúgyis páratlanul mély felfogó formáit és irodalomelvi tudatosságát. Ezért nem lendül ki sem jobbra, sem balra: sem az anyagnak tényyszerűségbe elszigetelő kényszere, sem az anyagnak induktív igényeit az elvszerűség szabadságával felszámoló szellemi rendszere felé. Ezért hat minden tanulmánya csakúgy, mint monumentális munkája biztosan, súlyosan, a lényegbe találó esztétikai értéktételek erejével: szinte törvényszerűen, magától adódóan törekszik egyetemes érvényességre.

Az az irodalomismeret, melyet Horváth János hozott, valósággal felzabeditást jelentett a magyar irodalomtörténetírás számára, mely tagadhatatlanul kettévált. Hagyományok és új irányok bizonytalan hatásai alatt kereste a maga helyét. Minden ember új kelet a világon. Azért jön, hogy újra értelmezze, magyarázza és fejezze ki maga körül az életet. A korszerű értelmezés e viszonyító szándékát, melyben mindig teljesebb megértés és kifejezés törekvése lappang, nem kerülhette ki az irodalom világa sem. Nem pedig azért, mert a hagyományos irodalomtörténeti módszerek, bármennyire vezettek is időálló és multhatatlan becsű értékekhez, eredményekhez, önmagukban nem szolgálhatták azt a teljes igényt, melyet mai irodalomismeretvágunk ébresztett akár a mai, akár pedig a régi irodalom jelenségei iránt. Valami részlet, Seinrest, mindig maradt, mely kicsúszott formájuk készlete között. Viszont az újabb irányok, melyek hagyománytalan gyökértelenséggel szakították el magukat történeti módszereink folytatásától, bármennyire friss utakat törtek is, nem nyújtottak semmi garanciát eredményeik hitelesítése szempontjából. Amott teher volt a tények magányos súlya, emitt pedig megfoghatatlanul hatott a szabad szemlélet könnyű szabadsága. Amott a tények szándékát elmosta vagy csak egyirányúvá tette az esztétizálás finom, de inkább megfogó, mint meghódító szubjektivitása, emitt pedig a tényeket elhanyagolta vagy Prokrusztes-ágyba kényszerítette a pszichologizálás vagy szellemi rendszeralkotás mindent egyénítő korlátlansága.

Legnagyobb hiánya s mindinkább érezhető vesztesége volt azonban az irodalomtörténetnek az, hogy a kutató munka intenzív ereje meglazult, és nem sokat túlozunk, ha azt állítjuk, hogy a multhoz viszonyítva érdeklődését vesztette. Modern irodalomtörténetírásunk módszeres kísérletekben igen gazdagodott. Lehet, hogy ennek oka egyensúlykérdés: az, hogy irodalmi munkaprogrammunk sokáig egyoldalú volt, tisztán csak tárgyi ihletés hatása alatt állott. Bizonyára része volt ennek irodalomtörténetírásunk leg-

utolsó nagy programirányának: az összehasonlító célkitűzésnek, mely egy szempontból terhelte meg vagy talán helyesebben szabta meg az irodalmi munkálkodás területét. Mindörökre veszteség marad Katona Lajos korai eltávozása, aki rendszert tudott belevinni e tárgykörbe. Azóta csak alkalmi törekvések szolgálják e következetesen még végre nem hajtott irány szét-hullott program-maradékát. Ez és csak ez a kidolgozott összehasonlító munkaterv adhatta volna meg azt a szilárd és biztos tudományfedezéket, melyre felépülhetett volna az újabb módszereknek útja és meggyőző bizonyossága. Ez a feltétel azonban elmaradt. A tárgyi munka kutató ihlete valahogyan elsorvadt. Jött, talán nagyon gyorsan, és óvatatlanul zsufolódott a tisztán csak szellemi szemléletű irány a maga új géniuszával, amely mintha csak be akarta volna hozni késését, elhagyta a kutató elmélyedés lassú, fáradtságos, kisszerűnek is látszó napszámos munkáját s friss lendületével a másik végletbe sodródott. Új szobrok készültek, az alkotó szellem aranyával bevonva, amelyeken azonban a részletes vonások feloldódtak saját reflexeik tükröző fényjátékában, annál is inkább, mert belülről nem voltak eléggé anyagszerűek.

Mindezeket szükségesnek tartottuk előrebocsátani, hogy világosabban álljon előttünk Horváth János könyvének minden értékszépsége. Tulajdonképpen az volna a helyes módszer, ha könyvről a középkor elfelejtett, de igen termékeny irodalmi megismerése nyomán exegesis-t íránk. Mondatról mondatra, ítéletről ítéletre, adatról adatra, rendről rendszerre kellene lépést haladnunk könyve lapjaival, hogy izenként tudnánk felfogni és átélni azt a kilátást, amelyet e mű végső elemzésben nyújt. Minden szinte ideális együttesben található fel benne. Akinek az anyag pozitívuma kell, bőséges alkalma nyílik arra, hogy elcsodálkozhasson azon a pontosan és mérték-szabóan felhalmozott gazdagságon, mely e lapokon elébe tárul. Ez az anyag mindenütt él és korát hordozza. Az író alázatos áhítata nem stilizál rajta semmit, meghagyta rajta az idő munkájának valósággal teljesen rekonstruált nyomait. Akit a rendszerezés szellemi része érdekkel, kimeríthetetlen élményszerűséggel járhat végig ezen a lelki palotán, amelynek egyetlen és minden szépsége az, hogy finomul át az anyag a szellemi konstrukció ívelésébe, az egész munkát átölelő s betetőző magasságába és egységébe. Itt tűnik ki, hogy Horváth János irodalomismeretének alapfogalma: író és közönség viszonya, mely az első pillanatra forma fogalomnak tetszik s amelyből látszatra hiányzik az értékjelölés és teremtés feltétele, mennyire elválaszthatatlanul egyesíti az irodalmi munka történeti, szellemi, esztétikai, sőt: szociális értékeleit. Író és közönség kapcsolata mindig tartó és mindig belsőleg elosztódó ütempárja az irodalmi haladásnak és fejlődésnek. Rajtuk át hullámszik el az az áramlás, melyben történeti értékek hagyományná folytatódnak, új ihletlökések jönnek, s nyomokban aktuális értékek születnek meg. Ősök és új nemzedékek, korhatárok s az idő új hajtásai váltják bennük egymást. Emelkedés és esés, elkészülés és újra kezdés folyton tartó izgalma vibrál rajtuk végig. Bennük és rajtuk mindig készül valami, megállás, megmerevedés nincs sehol. Az lehet, hogy időnként író és közönség egy munka klasszikus mintájának központi vonzalmában teljesen fedik egymást, beáll az idők teljességének önmagát ritkán elért nyugalma. De az érés mélyén is tovább fordul az idő, mely a túléllett vonásokon meghozza az új író- és közönségjövet friss barázdáit. A megállást és a beérés nyugalmat felbontó új ütemkezdés azonban mindig az író új stílus- és ízlésérzéke, mely

elválik a régi közönségtől, egy potenciális közönséget lát maga előtt s ennek dolgozik, s ezen át várja a maga új értékrendjének elismertetését. Michel Angelo sirva fakadhatott, amikor a firenzei tömeg megdobálta Dávid szobrának új stílusát, de hite nagyobb volt, mint alkotásának pillanatnyi sorsa. Ebben a távlatban nyílik meg elénk Horváth János könyve, s alapjául szolgáló irodalomelmélete, melynek elolvasásakor, teljes átértése után lenyűgöző erővel érezzük: nagy egyéniségű mű, magán hordozza a nagyság ama kivételes vonását, mellyel magunkba és magunkon kívül is igen messze látunk.

Egyébként Horváth János e könyve párhuzamosan haladó és kiegészítő munkája Az irodalmi műveltség kezdetei című kötetének. Ebben az irodalom elindulását, életrekelését, első kezdetének formai és tartalmi kialakulását elemzi addig a pontig, amíg az bele nem lép a vallásos ihletkör középkori egységébe. Az irodalom teljesen vallásos fogantatású, vonatkozásaiban, kapcsolataiban, jelentésében ugyanaz, mint mindenütt: civitas Dei. Irónak csakúgy, mint közönségnek, munkának és a műalkotás folyamatának más az értelme, mint ma. De e minőségi különbözőség ellenére is bennük rejtőzük későbbi irodalmiságunk egyelőre még homályos, de már kimutatható tendenciája.

Mostani könyvében tovább jut Horváth János. A kereszténység összefoglaló hatásterülete mellett megrajzolja azt a másik nagy műveltségégséget és folyamatot, mely irodalmunkra átalakító befolyással bírt: a humanizmust. Hogy ezt meg tudja tenni, az csak úgy volt lehetséges, hogy a humanizmusképviselet latin nyelvű irodalmat szervesen fogta fel a magyar irodalommal kapcsolatban. Horváth János már előbbi könyvében s a középkori magyar vers ritmusáról szóló alapvető tanulmányában rámutatott arra, hogy milyen szerepe volt a latin nyelvnek magyar nyelvünk irodalmi formaképességeinek alakításában. Ezt az átváltó szerepét egyetemesebben, az irodalmi jelentőség szélesebb területére szétszórtabban bizonyítja mostani munkájában. Ugyanarra az eredményre jut, mint Cauer, de különösen Zielinsky, aki Cicerónak az európai művelődésre gyakorolt állandó történeti hatását éppen ebben a mintaadó, nemzeti formai és tartalmi műveltségre átutaló és tudatosító erejével magyarázza. A megoldandó feladat összetett voltánál fogva igen kényes, mert hiszen nemcsak arról van szó, hogy egy történeti műveltségtény igazolást kapjon, hanem sokkal inkább arról, hogy a műveltségfelvevő magyarságban keltett-e valamelyes visszahatást, organikussá tudta-e a maga lélkiségébe beleépíteni s egyáltalában a maga lelkére rámintázottan képes volt-e tovább folytatni.

Horváth János mindkettőre megfelel. Először rendkívül mély történelmi struktúrával felépíti a magyar humanizmus menetét. Kezdi az első nyomokon, melyek Nagy Lajos korából indulnak el. Aztán mindig mélyíti a humanizmus fejlődését, változatait, kifejlődését s hanyatlását a Hunyadiak, a Jagellók, Mária királyné korában, hogy bomlik fel s egyes elemei hogyan kúsznak be a kolostori irodalom kertjébe, s hogyan bokrosodnak tovább a magyar nyelvű világi műköltészet termőföldjében. Közben azonban állandóan nyomon kíséri azt a fordulatot, ahol a humanizmus belelép a magyar irodalmiság még csak alakuló szövevényébe, ahol felbontja a középkornak egyéniség-, világnézet-, kollektív hagyományát s helyébe ülteti a maga új hozadékát az egyéni életérzés felszabadult módjában, a világnézet megváltozott irányában, a nemzeti gondolat élményében, általában a személyesség felé törekvő szabadság és szabadosság függetlenítő arányaiban.

Ezekkel az eredményekkel Horváth János megadja a humanizmusnak irodalmunkban a neki járó végleges helyét. Nem azon van itt a hangsúly, hogy a humanizmus megjelenése idején átjárta-e a nemzet egészét vagy nem. A fontos és döntő tény az, hogy benne és általa egy új művelődési folyamat ment végbe, melynek eredményei itt maradtak, meggyökeresedtek s új világot alakítottak maguk körül. A humanizmus tagadhatatlanul laicizálta a középkort s már egyedül e tényében az elvilágiasodásnak olyan feltételét teremtette meg, melynek fejlődése később beláthatatlan távlatokat indított meg. Nélküle érthetetlen és megmagyarázhatatlan egész szellemi életünk belső útvonala.

Ezt a megértést hozta meg Horváth János könyve. Jelentőségét éppen az adja meg, hogy azon munkák között keressük a helyét, mely a klasszikus alkotások iránytszabó, történelmi erejű, nemzetnevelő ritka megjelenésének jár.

Költő, ne félj!

*Már nincs klasszikus, korinthusi márvány,
rinascimento-beli olasz bronzoroszlán,
nem pengeted lantod s nem zengsz poéta,
a rokoko habos, avult csipkéje foszlány.*

*Csak ziháló, hörgő, hosszan bögő szirénák,
földön és föld alatt s a levegőben gépek,
sok püffedt pénzes zsák . . . hipp hipp hurrá . . . rekord . . .
s te kábán keresed a sikkadt régi szépet*

*bús költő. Egykoron, karminnal rovogattad
poémádat hártýára és drága pergamentre,
a hosszú kutyanyelv sem pihentette tollad, —
s a motorpuffogás suttogó szód megette.*

*Kétség emészt. Nincsen barátod. Figurád
Panoptikumba illő. Ámbár ha ott is állasz,
ásítva néznek, mert a véres gangsteren
több már az érdekes. Testvér, hát ez se válasz*

*a bömbölő tömegnek. Bizony nyirasd le inkább
romantikus lelki sörényed s bátran állj ki
a mecsre dacosan, fogcsikorgón, ökölbe
szorított kézzel és rúgjon beléd akárki,*